

Maria Kitanova

(Bulgaria, Institute for Bulgarian Language, BAS)

An Ethnolinguistic Dictionary of Bulgarian Folk Medicine. Sofia: Professor Marin Drinov Academic Publishing House of BAS, 2021, 366 p.

Abstract: The review offers an analysis of the *Ethnolinguistic Dictionary of Bulgarian Folk Medicine*, its concept, sources, glossary and dictionary entry structure. It highlights the innovative nature of the Dictionary, which consists in combining dialectal and Old Bulgarian material in a single entry.

Key words: ethnolinguistic dictionaries, dictionary concept, innovation, folk medicine

Мария Китанова

(България, Институт за български език, БАН)

Етнолингвистичен речник на българската народна медицина. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021, 366 с.

Тази есен в АИ „Проф. М. Дринов“ излезе „Етнолингвистичен речник на българската народна медицина“ с авторски колектив: доц. Марияна Витанова, доц. Ваня Мичева, доц. Калина Мичева-Пейчева, доц. Йоанна Кирилова, гл. ас. Надежда Николова.

Българската народна медицина е обект на изследване предимно от етнологи и фолклористи, но те си поставят за цел да проучат главно обредите, свързани с лечението. Целта на Речника е друга. Авторите си поставят сложната и почти неизпълнима задача да представят на читателя богат лексикален материал, народна терминология, обхващащ болестите и тяхното лечение. Практически тук е събрана лексика от цялата българска езикова територия, характерна за жизнения цикъл *здраве – болест – здраве*. С този проект Секцията за етнолингвистика продължава да развива етнолингвистичната лексикография, представена в трудовете, изработени и публикувани от нейни сътрудници: *Тематичен речник на термините на народния календар* (с автори П. Легурска, М. Китанова, 2008), *Човешкият живот – раждане, сватба, погребение. Тематичен речник на българската семейна обредност* (с автори П. Легурска, Н. Павлова, М. Китанова, 2012), *Речник на народната духовна култура на българите* (с автори З. Барболова, М. Симеонова, М. Китанова, Н. Мутафчиева, П. Легурска, 2018).

Прецизно и с уважение са представени източниците на материала.

Като се опира на факта, че лексикалната система на езика съхранява историческия опит и генетичната памет на народа, авторският колектив на *Етнолингвистичния речник на българската народна медицина* е взел решение в словника да бъде представена лексика от всички български говори. Материалът за Речника е събиран от диалектни архиви и публикувани източници като: *Архив за Български диалектен речник* към Секцията за диалектология и лингвистична география в Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“, *Архив на Речник на народната духовна култура на българите* към Секцията за етнолингвистика, *Речник на българския език* на Н. Геров, *Български етимологичен речник*, *Идеографски речник на българския език*, *Речник на редки*,

остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век, Речник на народната духовна култура на българите речници на отделни говори или диалектни региони, монографии, студии, статии по диалектология и етнология и др.

Лексиката, свързана със здравето и болестта, присъства и в историята на българската книжнина. В Речника са описани лексемите и словосъчетанията, извлечени от представителни средновековни български ръкописи. Това дава възможност да се проследи в известна степен историческият развой на представените названия. Ексерцирани са следните източници:

- Най-старият запазен Лекарственик от Псалтир на Димитър от X–XI в., намерен в манастира Св. Екатерина в Синай, по изданието на Ив. Добрев и Т. Славова от 1995 г.;
- Две апокрифни молитви от същия Псалтир на Димитър от X–XI в.;
- Всички старобългарски класически произведения от Архива на Секцията за история на българския език, от Старобългарски речник, т. I и II и от Старославянски словарь по рукописям X–XI веков;
- Оригиналните произведения на Климент Охридски по изданието на Б. Ст. Ангелов и Хр. Кодов и на Козма Презвитер по изданието на Ю. Бегунов;
- Съчиненията на Йоан Екзарх и някои от преведените текстове на Йоан Златоуст по изданието на Ив. Дуйчев от 1954 г.;
- Текст на житията на светици, част от които се проявяват като лечителки и прогонителки на бесове, в Бдинския сборник от 1360 г. по изданието на белгийските учени J. Scharpe, F. Vyncke от 1973 г.;
- Оригиналните произведения на Патриарх Евтимий по изданието на Е. Калужняцки, на Григорий Цамблак по изданието на А. Давидов, Г. Данчев, Н. Дончева-Панайотова, П. Ковачева, Т. Генчева и на Йоасаф Бдински по изданието на Е. Калужняцки;
- Произведенията на Димитър Кантакузин от XV в.;
- Тихонравов дамаскин по изданието на Е. И. Дьомина. Тихонравовский дамаскин. Текст. София, Издателство на БАН, 1971;
- Троянски дамаскин по изданието на А. Иванова, Троянски дамаскин. Български паметник от XVII в. София, Издателство на БАН, 1967;
- Ловешки дамаскин по изданието на О. Младенова, Б. Велчева. Ловешки дамаскин. Новобългарски паметник от XVII в. София, Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, 2013;
- Ръкописи с текстове, свързани с болестите и тяхното лечение, публикувани в описи като: Цонев Б. Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София Т. I. София, Държавна печатница, 1910;
- Иванова Кл. Български, сръбски и молдо-влахийски ръкописи в сбирката на М. Погодин. С., 1981;
- Опис на славянските кирилски печатни книги от XIX в. С., 2013 и др.;
- Зайковски требник от XIV в., най-старият съхранен требник в българската ръкописна книжнина, по изданието на М. Цибранска-Костова, Е. Мирчева от 2012 г.;
- Б. Ангелов, М. Генов, „Стара българска литература. В примери, преводи и библиография“, 1922;
- Б. Цонев „Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, 1923;
- Н. Овчаров, Няколко слабо известни апокрифни молитви от 1497/1498 г., 1998;
- Ив. Дуйчев, Апокрифни формули и заклинания против болести и страдания, 1954 и поредица публикации на К. Попконстантинов за текстове върху оловни амулети. Медицинските познания на българина са документирани и в т.нар. лековници (лечебници, лекарници, лекаруши, лекари) – ръкописни сбирки с рецепти и указания

за лекуване от Средновековието, заемащи специфично място между устните традиции и писмената книжнина. Медицински рецепти и съвети с по-общ характер проникнали също в богослужебните книги и в сборниците със смесено съдържание (Петкова 2009). В Речника са включени лексеми и словосъчетания от ръкописни лековници от XVIII и XIX в. по изданията на Е. Спространов, Хр. Кодов, И. Кепов и др. Използвани са и материали от апокрифни молитви в ръкописи от X до XVII в., тъй като те са извънканонични и в по-голяма степен представят народните вярвания за болестите и техните причинители.

При обсъждането на концепцията и словника аз имах известни съмнения, свързани с представянето на материала от тези паметници. Свикнали сме този тип речници да представят материала синхронно. Сега виждам, че е намерен изключително добър графичен начин да се събере диалектният материал и материалът от писмени източници в една речникова статия.

‘който е парализиран’ – *дамлалія* (БЕР I), *дамличàв* (БЕР I), *палазиран* (Самоковско); ♦ *ослабленъ* (М, З, А, СК), *ослабѣвъзи* (СЕ), *раслабленъ* (С) *свхъ* (М, З, А, С), *змръценъ* (С);

‘парализиран човек’ –♦ *ослабленъзи* (С), *ослабленъ жилами* (М, З, А, СК, С), *раслабленъзи* (С), *свхъ* (М, З, А); *свхъ* (ТД);

‘човек с парализиран крак’ –♦ *свхоногъ* (СЕ);

‘който има парализирана ръка’ –♦ *свхоръкъ* (СЕ);

‘човек с парализирана ръка’ –♦ *сухоръкъ* (М, СЕ).

‘здраве, нормално състояние на човешкия организъм’ – *здрав* (Банат), *здраве* (Самоковско), *здравіе* (Самоковско, Охрид) *здравье* (Шапкарев 1968), *прѣстал* (Чешнегирово, Пловдивско); ♦ *крѣпость* (СП), *сѣдравіе* (СЕ, С); *здраве* (ТД), *здравіе* (ТД, ЛД, ТрД);

‘здрав човек’ – *бѣбанкъ* (Владимирово, Монтанско), *здравенàк*, *здраванàк*, *здравеняк* (Трънско), *здравенàчка* (БЕР I), *здравенячка* (БЕР I), *здравец* (Геров 6), *здравица*, *здрав-камен* (Геров 2), *йàк* (Асеновградско, Банско, Беленско, Благоевградско, Великотърновско, Видинско, Врачанско, Гоцеделчевско, Годечко, Гюмюрджинско, Дедеагачко, Еленско, Казанлъшко, Карловско, Костурско, Кулско, Ловешко, Никополско, Пещерско, Плевенско, Радомирско, Самоковско, Силистренско, Сливнишко, Софийско, Тетевенско, Търговишко, Хасковско), *кукурèк* (Самоковско), *угъжувин* (Еленско), *цврѣс* (Костурско, Пирдопско, Сливнишко), *чиличен* (Великотърновско, Еленско); ♦ *сѣдравъ* (М, З, А, СК, СЕ), *здравъ* (АМ 16);

В Увода е отбелязано, че

условно речникът може да бъде разделен на две части – диалектна и етнолингвистична. В диалектната част са представени названия на болести, симптоми, състояния и действия, свързани с нарушаването на основната жизнена дейност на човешкия организъм, болните лица, практиките с лечебна и профилактична функция. Втората част включва названия на болести, симптоми, състояния, действия, причинени според народните вярвания от нечисти сили, магии, урочасване или преминаване през нечисти места, както и демоните, нечистите сили и нечистите животни, предизвикващи болести. Представени са светците лечители, лечебните практики, предметите с апотропейна функция и др. (Речник, с. 23)

Според мене Речникът е изцяло етнолингвистичен, въпреки че се опира и на диалектен материал. Той е построен на тематично-идеографски принцип, което е добър начин за систематизация и представяне на материала. Подреден е по тематични рубрики и подрубрики. Например в рубриката **Б о л е с т** се представят названия за хиперонима болест, за епидемиите, както и за различните видове болести. Принципът за оформяне на статиите е ономаσιологичен – от значението към формите: дефиниция – термин в скоби източник или разпространение. Това е начинът, по който е разпределен материалът и в другите тематични речници, разработени в Секцията за етнолингвистика. Заглавката е отделна дума или словосъчетание, които могат да бъдат диалектни или книжовни. Диалектните названия са подредени по азбучен ред. Словосъчетанията не се отделят самостоятелно, а се включват на съответното място в азбучния ред. След всяко название в скоби е представено географското разпространение или източникът, от който е ексцерпирано.

В статиите са включени срещаните акцентни варианти в рамките на един говор или в диалектната макросистема – *бѐлек* и *белѐк*, *бѐсън* и *бесѐн*, *бодѐш* и *бѐдеш*, *болиѐч* и *бѐлиѐч*, *болнѐичев* и *болничѐв*, *брусниѐца* и *бруснѐца*, *добрѐто* и *дѐброто*, *лопѐн* и *лѐпен* и др., а също и фонетичните варианти – *трѐска*, *трѐска* и *трѐѐска*, *безѐмен* и *безѐмян*, *бесчѐдна* и *бисчѐдна*, *снохѐдлив* и *сноѐдлив*, *жѐлавец* и *жилаец*; *босилѐк* и *босилѐѐк*, *русална среда* и *русална сряда* и др.

‘болест с висока температура и силни тръпки, треска’ – *тресѐвица* (РРОДД), *трѐска* (Тръстеник, Плевенско), *трѐска* (Банат), *трѐѐска* (Ардинско, Девинско, Смолянско), *трѐскавица* (Долно Тлъмино, Босилеградско), *трясѐвица* (РРОДД); ■ *баба дрѐсла* (БЕР I), *баба Трѐска* (Тетевен), *добрѐва* (БЕР I), *добрѐха* (БЕР I), *грознѐца* (Брезнишко, Пиротско, Трънско, Царибродско); ♦ *огница* (ЙЗЛ, ГЦ, ТД, ЛД), *стѐденица* (ПД), *стѐдень* (С), *тресѐвица* (СЕ, ПД), *за жегѐщаѐа плѐтъ* (СЕ).

Със знак ■ се отделят думите, заместители на табуираните названия. Според мене графичното оформяне на речниковите статии е изключителен успех за авторите. Този графичен начин за отделяне на различните структурни части в тях прави материала достъпен за читателя.

След дефиницията със знак ● е посочено приетото за основно книжовно название на растението, след което, подредени по азбучен ред, са изброени останалите регистрирани диалектни облици и тяхното географско разпространение или писмения източник.

След знак // са изброени и други билки, използвани за лечение на това заболяване: билка с противомикробно и болкоуспокояващо действие, на която цветовете се използват за лечение на язва на дванадесетопръстника – ●*невен*: *голямо цвете* (МББР), *градински невен* (АБДР), *девеѐцовеѐ* (МББР), *джѐндѐжуля* (Гевгели, Охрид), *джѐндѐжуля* (МББР), *жѐлта ружа* (МББР), *ружа* (Омуртаг), *ружиѐца* (Самоков), *тѐрско цѐѐке* (Шестеово, Костурско) // *бял смил*, *бяла акаѐия*, *главесто зеле*, *жѐлт кантарион*, *слаѐѐк корен*, *теснолист живовляк*, *широколист живовляк* и др.

В Увода при **Структура на речниковата статия** е подчертано, че са използвани главно два вида дефиниции – описателни и синонимни. Описателните дефиниции са основният тип в речника. Синонимните дефиниции, при които значението на названието се тълкува със съответния книжовен синоним, се срещат по-рядко, например при ‘епидемия’, ‘безплодие’, ‘главоболие’, ‘кръвотечение, кръвоизлив’, ‘обрив’, ‘мехур’, ‘запек’, ‘кашлица’, ‘сироп’, ‘аспирин’, ‘хинин’. Моето мнение е, че между диалектни лексеми и лексеми от книжовния език, както и между лексеми от различни диалекти, не можем да говорим за синонимия, а за семантични еквиваленти,

тъй като става въпрос за различни системи. Системата на книжовния език е една, системата на диалектите – друга. Същото се отнася и за отношенията между лексемите от различните диалекти, тъй като всеки диалект е отделна система.

Грамотичната характеристика на включените лексеми не се посочва. Тя е представена имплицитно чрез речниковите дефиниции, което също е много добро попадение за авторския колектив, напр.: ‘болнав човек’ (за съществителни имена), ‘който боледува често, болнав’ (за прилагателни имена), ‘разболявам се, почвам да боледувам’ (глаголни форми от несвършен вид), ‘разболея се, почна да боледувам’ (глаголни форми от свършен вид). Изключение правят някои глаголи, които са регистрирани в източника само във форма за 3 лице единствено или множествено число: ‘боледувам, страдам от болест’ – *базбоздисам се, болѐа, болѐдам, боледувам, боледуем, болѐем, болѐя, болинддам, болиня, бдлнея, ... линѐе 3 л.*; ‘загубя временно способността да се движа и чувствителността си, обикновено от силен студ, вкочая се’ – *вкости са, вкочени са, вчѐзна се, дрва са, дрѐфча са, крѐченисам, полѐда, сдрвуйе се, склѐча са, скокалѐ се 3 л.*

Не се използва фонетична транскрипция, защото Речникът не е диалектен, въпреки диалектният материал, който преобладава в него. Фонетичните особености, които са присъщи на големи говорни групи, като полуредукция, мекост на съгласните пред предни гласни *e* и *и* в източните говори и др., не се отразяват. Меките съгласни пред задни гласни *a* и *ъ* се отбелязват с буква *я*, *ю* или с *йа*, *йу* според това как са засвидетелствани в източниците. Меките съгласни пред буква *o* се отбелязват с буква *ь*. Лексемите, в които има гласна *ы*, в азбучния ред са подледени след лексемите с *и*. Ударението е поставено само там, където е регистрирано в източника и ако е регистрирано.

Справочната част включва азбучен показалец, библиография и източници.

Етнолингвистичният речник на българската народна медицина е сериозен труд, добре обмислен и добре редактиран. В него е представена голяма по количество лексика от цялата българска езикова територия, която е интересна не само за специалисти, но и за широк кръг читатели.

Авторите са намерили смелост да представят лексика от различни периоди на българския език. Това е и новото в неговата концепция, защото повечето лексикографски продукти имат предимно синхронен характер.

Структурирането на Речника по рубрики също е добре обмислено.

Убедена съм, че такъв голям и интересен труд, който е събрал лексиката от жизнения цикъл здраве – болест – здраве, е чест както за Секцията за етнолингвистика, така и за Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ към БАН.

Да му пожелаем добър път към читателите!